

NUTQ ETIKETINING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Murodova Umida

Buxoro davlat universiteti

Filologiya fakulteti Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Jamiyatda muloqot madaniyatini belgilovchi eng muhim omillardan biri bu - nutq etiketi hisoblanadi. U odamlarning bir-biriga hurmatini nafaqat so'zlar, balki ohang, mimika va tana tili orqali namoyon qilish usullarini o'z ichiga oladi. Mazkur maqolada nutq etiketi va uning lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: nutqiy etiket, muloqot, notiqlik, nutq madaniyati, lingvopragmatik.

Jahon tilshunosligida nutqiy muloqot, nutqning ijtimoiy ahamiyati, uning vazifalari, nutq odobi, uning nutqiy muloqotdagi o'rni kabi muammolarga juda ko'p e'tibor qaratilgan. Bugungi kunda tilshunoslarning shaxslararo verbal muloqoti va odamlarning bir-biri bilan o'zaro muloqoti muammolariga qiziqishlarining tobora ortib borayotgani sababli til egalari uchun nutqiy faoliyatning har qanday shaklini hamda ularning kommunikativ va pragmatik xususiyatlarini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutqiy etiket deganda, suhbatdoshlar tomonidan o'zaro aloqa o'rnatish va uni maqsadli yo'nalishda olib borish, saqlash uchun jamiyat tomonidan qabul qilingan va qo'llanish zarurati talab darajasiga ko'tarilgan turg'un muloqot qoliplarining milliy xarakterdagi maxsus kichik tizimlari tushuniladi.

XV asrdayoq o'zbek adabiy tilining Nutq madaniyati va uning o'ziga xos me'yorlari bo'lgan. Alisher Navoiy o'zining butun hayotiy va ijodiy faoliyati bilan o'z davri nutq madaniyatiga, nutq odobiga mislsiz hissa qo'shgan bo'lsa, keyingi davrda yashagan Bobur, Muhammad Solih, Gulxaniy, Nodira, Ogahiy, Furqat, Muqimiy va boshqa shoirlarning asarlari tilida ham o'sha davr tili va nutq madaniyati ma'lum darajada aks etgan. "Yaxshi so'z — jon ozig'i", "Bug'doy noning bo'lmasa ham, bug'doy so'zing bo'lsin", "O'ynab gapirsang ham o'ylab gapir", "Har neni yemak — hayvonning ishi, har neni demak — nodonning ishi" kabi maqol va hikmatli so'zlarning paydo bo'lishi ham o'zbek xalqida nutq madaniyatiga avvaldan e'tibor kuchli bo'lganidan darak beradi.

Rus tilshunos olimi N.I.Formanovskaya nutqiy etiketga quyidagicha ta'rif beradi. "Nutqiy etiket tushunchasi nutqiy xulqni tartibga soluvchi qoidalar, suhbatdoshlar o'rtasida aloqa o'rnatish, ko'zlangan maqsadda aloqani saklab turish va uni to'xtatish uchun jamiyat tomonidan qabul qilingan tizimidir.

Nutqiy etiketning o'ziga xoslik xususiyati va madaniyatlararo farqlanishlar muloqotning tub mohiyatidan boshlab o'rganish ehtiyojini yuzaga keltiradi. Madaniyatlararo muloqot faqat lisoniy tarzda kechmaydi, balki tashqi ko'rinish, yuz ifodasi, imo-ishora va jestlar orqali xabarlarini qabul qilishning o'zida muloqot jarayoni boshlanadi.

Yes, right. A animated (illustration) book is a good idea

(Xa, to 'g'ri. Rasmlı kitob - bu yaxshi fikr)

Ba'zan tasdiq ma'nosini nolisoniy vositalar orqali ham ifoda etiladi. Masalan: "Eshitdingmi" dedim. Yerga qaradi. Uni ortiqcha uyaltirmaslik uchun eshikka qarab yura boshladim-da, "maylimi?" deb so'radim. Javob o'rniga "Osh yemay ketasizmi?" dedi. Bu uning ikkinchi turli qilib aytilgan "mayli" javobi edi (A.Qodiriy, Mexrobdan chayon).

Nutqiy etiketning ikkinchi vazifasi tinglovchiga qaratilgan iltifot, ya'ni konnotiv funksiyasidir. Iltifot vazifasi salomlashish, xayrlashish, uzr so'rash, qutlash vaziyatlarida ko'zga tashlanishi bilan birga uni kuchaytiruvchi maxsus lisoniy birliklar ham mavjud: "labbay", "marhamat", "salomat bo'ling" singari.

- Labbay, oyijon!" (O'. Hoshimov, Ikki eshik orasi).

Nutqning boshqaruv (regulyativ) vazifasi ham o'zbek va ingliz nutqiy etiketida muloqotning barcha vaziyatlariga to'g'ri keladi. Aloqa o'rnatishda u yoki bu til birliklarini tanlab ishlatish so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi muloqot xususiyatini belgilaydi. Katta/kichik, erkak/ayol, boshlik/xodim va shu kabi boshqa qator munosabatlarda muomala nutqiy etiket birliklarini me'yorida va o'rinli qo'llanilishi bilan namoyon bo'ladi. Shu asnoda uning boshqaruv funksiyasi amalga oshadi.

Nutqiy etiketning ta'sir etish (perseptiv) vazifasi adresant tomonidan qo'llanilayotgan lisoniy va nolisoniy vositalar natijasida adresatning ta'sirlanishidan iborat bo'lib, bu, ko'pincha, tinglovchining imo-ishora, yuz ifodasi, ayniqsa, mimikalari bilan ifoda etiladi. Nutqiy etiketlarda ularning o'rinliliği muhim sanaladi.

Hayajon vazifasi (emotiv) esa hamma birliklarga tegishli bo'lmay, so'zlashuvchilarning me'yoriy tarzda aloqa o'rnatishlari va uni maqsadli olib borish tabiatlari bilan bog'lanadi. Bunda, ko'pincha, muloqotga kirishuvchilarning yosh, jins va asosiysi xarakter xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi.

"Ajabmas, ogzinglar oqarib qolsa. U yonimga cho'kcaladi. - Oling, aylanay, zogoradan oling. Ertalab yopuvdim. Kimsanboydan xabar bormi?" (O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi)

Bu o'rindagi tilak, umid, tasalli, dalda, taklif, xol so'rash so'zlovchi tomonidan me'yoriy holatni saklash va etiket orqali o'zini namoyon etish uchun ishlatilgan. Bu yerdagi masalalar tinglovchi uchungina muhim, so'zlovchi esa o'zbekona lutf -ko'ngil so'rash bilan muloqotni kerakli tarzda davom ettirishga harakat qilmoqda, unga berilayotgan muammolar u qadar ahamiyatli bo'lmasa ham, aloqa-aralashuvning belgilanganidek saqlanishi zarur. Demak, ko'rinadiki nutqiy jarayonga qo'yiladigan talablar va til birliklarining vazifalari (boshqaruv, hitob, ta'sir etish, hayajon) nutqiy etiket ifodalanishi bilan o'zaro qorishib, singib ketadi.

Nutq etiketi jamiyatda o'zaro muomala va muloqotning madaniy me'yorlarini belgilovchi muhim til hodisasi bo'lib, uning pragmatik xususiyatlari suhbatdoshning maqsadi, ijtimoiy mavqei, vaziyat talabi va kommunikativ sharoitni hisobga olishga asoslanadi. Pragmatik yondashuv nutq etiketi vositalarining faqat til shakli emas, balki ularning mazmun, maqsad va ta'sirchanlik jihatidan qanday ishlatilishini ochib beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abduvaliyev A. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.
2. Maxmudov.N Til siyosati va siyosat tili 2017.
3. Xodjayeva Dilnoza. Tarjimalarda nutqiy etiketlar.(2024). Ustozlar Uchun, 55(1),
4. Khamroeva, N. N., & Ermekbaev, M. A. The Role of Communicative Strategies in the Process of Interpersonal Communication. MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN.
5. Расулов.Т. Узбек мулоқот ҳулининг функционал хосланиши: Филол. фан номз дисс. автореф.- Тошкент, 2008. - Б..24.
6. Маматов А.Э. Нутк маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изохи. Тошкент: Баёз, 2014. - Б.36.
7. Махмудов Н. Ухшатишлар ва миллий нигоҳ // Тил тилсими тадқиқи Тошкент: Мумтоз суз, 2017. - Б. 168
8. TESHABOYEVA, Ziyodakhon. "A Comparative Analysis Of Phraseological Units In "Baburname" And Their Different English Translations." Philology Matters 2019.1 (2019): 102-108.
9. Hamidov, Xayrulla TURKCHA MAROSIM NOMLARI VA ULARNING TARJIMASIGA DOIR // ORIENSS. 2022.